

*Szolnoki Tudományos Közlemények XII.
Szolnok, 2008.*

KAVAS LÁSZLÓ

HARCÁSZATI REPÜLŐGÉPEK TÚLÉLŐKÉPESSÉGE

REZÜME

A cikkben bemutatásra kerülnek a repülőgép gyártók aktuális nézetei a címben megjelölt témában. Felvázolásra kerül a túlélőképesség fogalmi meghatározása, és az azt befolyásoló 3 fő műszaki fejlesztési terület. Konkrét kialakítási példák szemléltetik a túlélőképesség legfontosabb jellemzőit, az észlelhetőség, a rakéta támadás elkerülése, és a találat esetén megvalósítható túlélés módját. A szerző néhány repülőgép típust is elemez a túlélőképesség megítélésének bemutatására.

Az elmúlt 2-3 évtized háborús tapasztalatai azt a tanulságot (is) szolgáltatják, hogy egy katonai repülőgép harci hatékonyságát nem csak a manőverező képesség, fedélzeti fegyverzet, a beépített elektronikai fejlettség határozza meg, hanem legalább olyan mértékben fontos az önvédelem képességéhez szorosan kapcsolódó túlélőképesség valószínűsége.

A korszerű harcászati repülőgépek az előző generációs elődeik azon kedvező tulajdonságait egyesítik, amelyekkel a tényleges háborús viszonyok között az elvárható harci hatékonyságot biztosítják, egy elfogadható megsemmisülési kockázati szint mellett.

Napjaink elgondolása szerint a gépek légi harcukat nagy (60-140 km), vagy közepes (20-60 km) távolságon kezdik, majd közel-légi harcban fejezik be, mely várhatóan 80 %-ban meghatározza eredményességüket. Eközben intenzíven, gyakran a korlátozási határaikat közelítve, esetenként azt meghaladva manővereznek. Ezért a korszerű vadászipülőgépeknek, mind hangsebesség alatt, mind felette egyaránt jó manőverjellemzőkkel kell rendelkezniük, bár a légi harc döntően hangsebesség alatt fog lezajlani. A nagy pontosságú fedélzeti fegyverzet eredményes működtetéséhez szükséges tűzmegnyitási pozíciót a gépek statikus instabilitásával és vezérelhető tolóerő vektorával támogatott "szuper manőverező-képesség" hivatott biztosítani.

A címben szereplő téma vizsgálata általánosságban a következő módszerrel történt:

1. A TÚLÉLŐKÉPESSÉG ÁLTALÁNOS VIZSGÁLATA

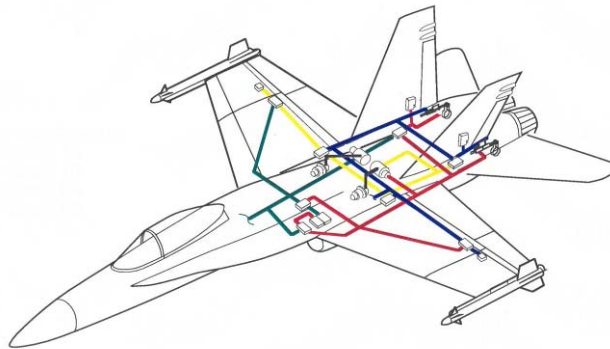
A túlélőképesség legegyszerűbb fogalma alatt azt értjük, hogy ha a repülőgép a levegőben meghibásodik vagy találat éri, akkor milyen képességekkel rendelkezik ezek hatásainak kivédésére, illetve a bázisra történő visszatérésre.

Az ebből a célból alkalmazott megoldásokat, illetve rendszereket célszerűen aszerint különböztethetjük meg, hogy az adott megoldás kizárólag harci sérülés, és/vagy üzemküzben bekövetkező meghibásodás ellen (is) véd-e. (Az üzem közbeni meghibásodás elleni védelem általában harci találat esetén is hatékony védelmet biztosít.)

A fenti feladatokra az alábbi rendszereket, megoldásokat, illetve eljárásokat alkalmazzák:

- *A repülőgép levegőben történő meghibásodás elleni védelmét* a berendezések, rendszerek többszörös tartalékolása biztosítja. Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy a főrendszer üzemképtelenné válása esetén a tartalék rendszer, vagy rendszerek egymás utáni működésbe lépésével a meghibásodás, illetve annak következményei kivédhetők legyenek.

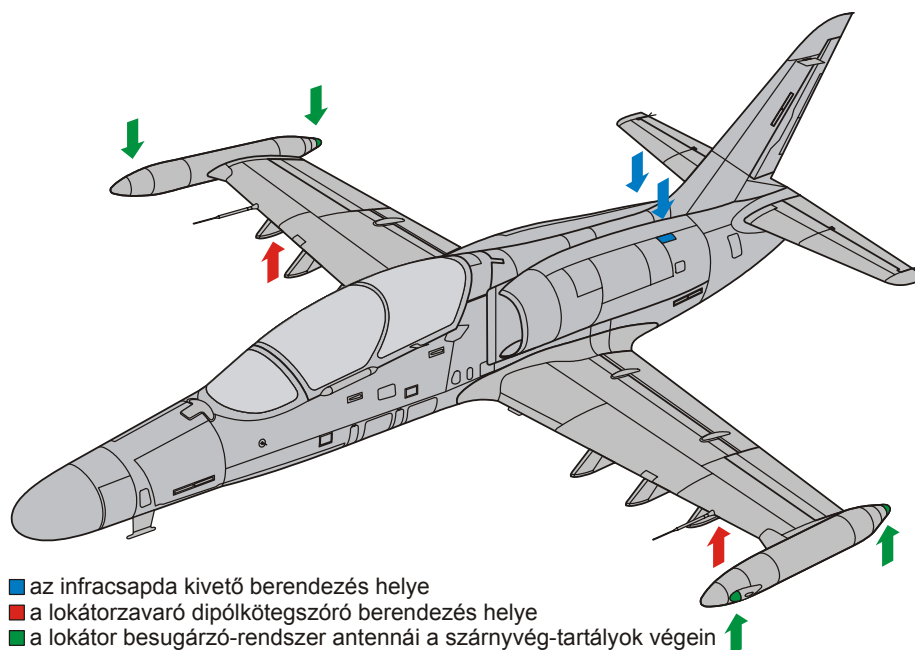
A létfontosságú berendezések vezérlése duplikált, illetve többszörösen tartalékolat. Ez különösen vonatkozik a repülés feltételeit biztosító hajtóművezérlésre, valamint az aerodinamikai kormányzás elemeinek vezérlésére.

1. ábra. A kormánylapok vezérlésének kettőzése

- *A repülőgép ellenséges támadás elleni védelmébe tartozik:*
  - a saját fegyverzet hatótávolsága, hatékonysága, ami a repülőeszközt képessé teszi arra, hogy elsőként semmisítse meg a támadót;
  - azok az elektronikai támogatást biztosító fedélzeti eszközök, amelyek a repülőgépet érő elektromágneses impulzusok felderítésére, illetve beazonosítására alkalmasak, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó integrált fedélzeti elektronikai hadviselési rendszerek, amelyek az elektronikai támogatás jelzései és számításai alapján automatikusan, vagy a pilóta által aktiválva a fenyegetettségnek megfelelő elektronikai ellentevékenységi – zavarási, vagy más, passzív elektronikai védelmi – pl.: dipólkiszórás, infracsapda - kilövés (Chaff / Flares Countermeasures Dispensers) – tevékenységet hajtják végre.
  - korszerű és elterjedt megoldás a törzs hátsó részén kétoldalt felül beépített infracsapda kivetők beépítése,

- a szárny alatti külső felfüggesztők speciális rakétaindító sínjeire sűrített levegővel működő lokátorzavaró dipólköteg szóró beépítése.

2. ábra. A repülőgép ellenséges támadás elleni védelmi eszközei elhelyezkedése

Szintén a harci sérülésekkel szembeni védelmet biztosítja a tüzelőanyag tartályokat semleges gázzal feltöltő rendszer alkalmazása.

Ezen egyszerűsített szemléletű elemzés, - amint az látható - két fő megsemmisülést okozó területet vizsgál, a légi meghibásodások területét valamint az ellenséges támadások lehetséges elhárítását.

A túlélőképesség fogalomhoz tartozó repülőtechnikai tulajdonságok fontosságát indokolandó a következő elvárásokat állították a fejlett hatalmak a leendő repülőeszközökkel szemben:

„Minden 2005 után rendszerbe állítandó vadászrepülőgépeknek a jelenlegi harmadik-, negyedik generációs típusokhoz viszonyítva az alábbi jellemzőkkel kell rendelkeznie:

1. 25%-kal magasabb aerodinamikai jóság;
2. 45%-kal alacsonyabb telemetrikus, 40%-kal kisebb rádiolokációs felderíthetőség;
3. 50%-kal nagyobb üzemeltetési megbízhatóság;
4. 20%-kal kisebb üzemeltetési költségek;
5. 20%-kal jobb gyorsulási- és vízszintes manőver-jellemzők;
6. 30%-kal nagyobb hatósugár és hasznos terhelhetőség;
7. 10%-kal magasabb élettartam.”

A dőltbetűs sorokban megfogalmazottak közvetlenül a túlélőképesség minőségével összefüggő elvárások.

2. A TÚLÉLŐKÉPESSÉG KITERJESZTETT VIZSGÁLATA

Amennyiben az első pontban leírtaktól eltérő módon, a kifejezetten katonai célú felhasználást is értelmezve elemezzük a kérdést, először is pontosítani kell a definíciót.

A jelenleg 4. generációs repülőgépeket gyártók szerint:

A hatékony háborús tevékenységet biztosító működőképesség fenntartási képességet túlélőképességként definiálhatjuk.

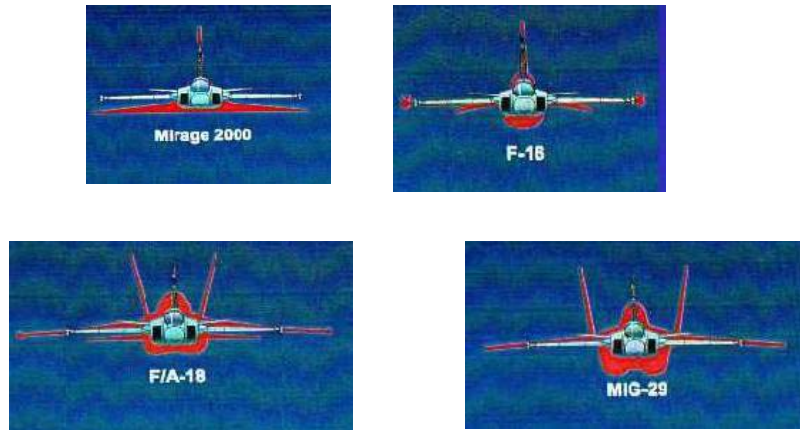
Mint az látható, a túlélőképesség nem csupán egyszerűen egy vészhelyzetben szükséges „hazarepülő” képességet takar, magába foglal valamilyen harctevékenységre való alkalmasságot is. Természetesen ez esetben már nem a támadások végrehajtása a fő cél, sokkal inkább az önvédelmi képesség megtartása a reális cél. Véleményem szerint ezen egzaktan tekinthető fogalom alapján szükséges összehasonlításokat végezni különböző repülőgépek, helikopterek esetében. A repülőeszközök ez irányú fejlesztése - gyáranként eltérő hangsúllyal - jól meghatározható területekre irányulnak, ami azt is jelenti, hogy vannak mérhető különbségek az egyes típusok között. A túlélőképességet fokozó jelenlegi műszaki fejlesztési területek:

1. A felderíthetőség csökkentésére irányuló fejlesztések;
2. A támadás elhárítására irányuló fejlesztések;
3. A szerkezeti sérülések következményeit csökkentő fejlesztések.

Egy harcászati repülőgép felderíthetősége foka kiemelkedő jelentőségű jellemző. Az észlelhetőség csökkentése óriási műszaki probléma a gyártók számára. Az ellenséges eszközök fedélzetén a szenzorok száma, teljesítménye folyamatosan nő, az irányító rendszerek és a kommunikációs rendszerek is fejlődnek.

2.1 A FELDERÍTHETŐSÉG CSÖKKENTÉSÉRE A KÖVETKEZŐ LEHETŐSÉGEK ADÓDNAK

- Észlelhetőség csökkentés mind a vizuális mind a lokátoros felderítési területeken;
- A felderíthetőség szempontjából kulcsfontosságú a repülőgép „radar keresztmetszete”, éppen ezért fontos tervezési szempont a minimalizálás, főként a mellső légtérből történő észlelhetőséget igyekeznek a gyártók lecsökkenteni. További műszaki megoldásként alkalmazzák a „radar abszorbens” festékbevonatokat a repülőgép kritikus részein.
- Az erőfeszítések másik fő iránya az infravörös sugárzási tartomány leszőkítése, amely a hajtómű forró részeitől ered. Az álcázás e területen főként az osztott, oldal kialakítású szívócsatorna alkalmazásával történik, mivel így a mellső légtérfélből a repülőgép forró részei nem, vagy kevéssé érzékelhetők.
- Az alacsony vizuális észlelhetőség alapja a kis geometriai méret mellett, a hajtómű alacsony füst kibocsátó tulajdonsága. A korszerűbb, jobb hajtóművek szerkezeti minőségéhez a digitális vezérlést alkalmazva lehetséges a hajtóművön belüli tökéletesebb égés megvalósítása, ezáltal az árulkodó fekete füstcsík eltüntetése a hajtóművek mögül.

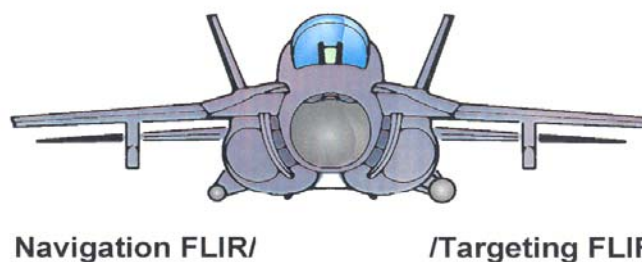

3. ábra. A felderíthetőséggel arányos geometriai különbségek szemléltetése

- A repülőgép helyzetfelismerő képességének fejlettsége
  - Pontos navigációs rendszer révén, **a saját pozíció pontos ismerete** esélyt ad a különösen veszélyes területek felett történő repülések elkerülésére. Hogy ezt megvalósulhasson megfelelő pontosságú navigációs rendszert kell a repülőgép fedélzetére integrálni, a pilóta számára pedig mozgó-térkép megjelenítést kell biztosítani.
  - **Az ellenséges veszélyforrások elhelyezkedésének, a szövetségesek elhelyezkedésének ismerete** a nagy hatótávolságú integrált érzékelők révén lehetséges. Természetesen ez a képesség is mozgó-térkép kijelzővel együtt hatékony.
  - **A célpontok elhelyezkedésének ismerete** akkor valósítható meg, ha rendelkezik nagyfelbontású érzékelőkkel a repülőgép és integrálták ezt a rendszert is a mozgó-térkép kijelző rendszerhez.

A rendszeren belül külön figyelmet érdemel az adatkapcsolati rendszer léte, illetve nem léte, fejlettsége. A legmodernebb repülőgépek képesek a felderített célok adatait továbbítani repülőgépek között, a repülőgép és a földi irányítás között is.

- Éjszakai támadókép
  - Az éjjel, rossz látás drasztikusan. Ám bevetéseket külön, és célzást segítő be
  - A különleges kör speciális megvilágí

tőiséget csökkentik teljesítsen éjszakai lerítést, azonosítást lőgépvezető fülke égessé teszi.

4. ábra. Az éjszakai bevetést támogató speciális eszközök elhelyezése a repülőgépen

2.2 A RAKÉTATÁMADÁS ELHÁRÍTÁSA, KIKERÜLÉSE ÉRDEKÉBEN ALKALMAZOTT MEGOLDÁSOK

- Megfelelő minőségű és mennyiségű fegyverzet egyidejű hordozása mind földi célok, mind légi célok ellen.

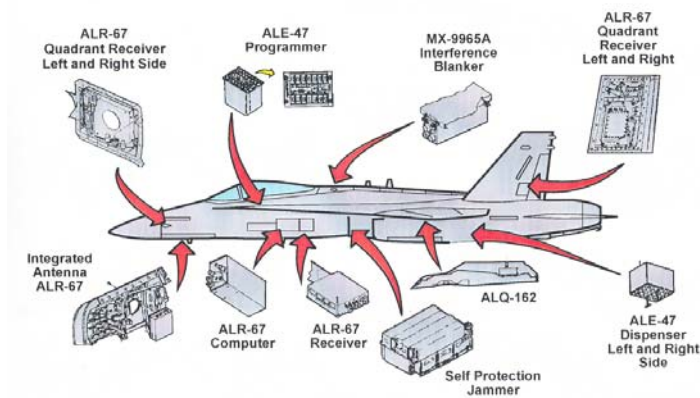
A harci körülmények közötti rugalmas alkalmazkodó képesség megkívánja, hogy a repülőgép vezető lehetőleg egyetlen kapcsoló átváltásával a földi célok elleni fegyverzetről áttérjen légi célok

elleni fegyverek alkalmazásának képességére. A földi célpontok ellen különféle bombák, rakéták szükségesek, a támadó repülőgépek ellen a fedélzetén hordozott rövid- és hosszú hatótávolságú légi harc rakéták biztosíthatnak védelmet.

- Az elektronikus hadviselés eszközeinek beépítése a fedélzeti rendszerekbe.

Ezzel a megoldással a belső elektronikai elemek nem csökkentik a külső fegyvertartókon hordozható fegyverzet mennyiségét, a fegyverzet hatékonyságát. Az ellentevékenységet biztosító rendszer alapvetően két alrendszert integrál magába, a radarbesugárzás jelzőt és a zavarót. A rendszer minimálisan szükséges elemei:

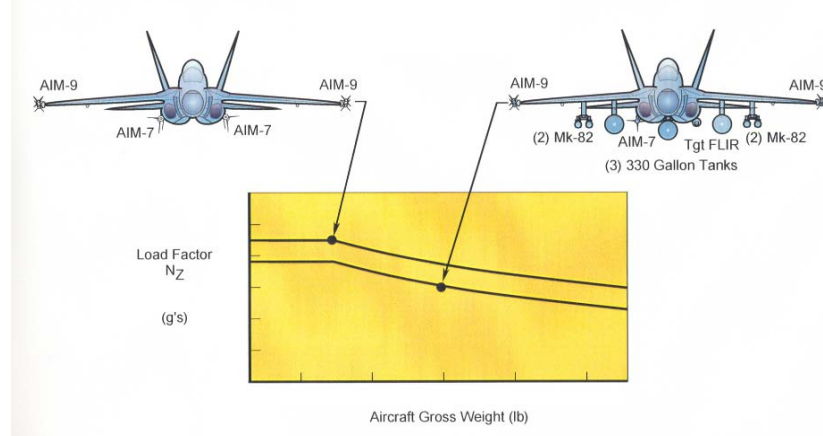
- AN/ALR-67 radar besugárzásra figyelmeztető rendszer;
- AN/ALQ-126B önvédelmi zavaró (szakaszos üzemmódokra);
- AN/ALQ-162 önvédelmi zavaró (folytonos hullámú);
  - AN/ALQ-165 továbbfejlesztett rendszer (minden üzemmódra);
  - AN/ALE-47 félvezető cél kilövő rendszer.

5. ábra. A repülőgép elektronikus önvédelmi rendszernek elemei

- A repülőgép manőverező képességének kiterjesztése minél nagyobb repülési össztömeg esetére.

A jó önvédelmi képességgel rendelkező repülőgépek a teljes megengedhető túlterheléssel képesek manőverezni már normál felszálló tömeg estén is, azaz feltöltött tüzelőanyag rendszerrel és alapvető önvédelmi fegyverzettel. A minél jobb forduló karakterisztika, a kis fordulósugar a kikerülő manőverek sikerét képesek biztosítani.

6. ábra. A repülőgép tömegének hatása a manőverező képességre

- Egyéb, a védelem hatástalanítására szolgáló rendszerek integrálása a repülőgép elektronikus rendszerébe.

E feladatok elsősorban olyan eszközöket igényelnek, melyek a megtámadni kívánt ellenséges területen elhelyezkedő védelmi rendszereket „lefogják”, bénítják, elnyomják. A feladatot teljesíthető külső függesztésű, speciális konténerrel repülve (ALQ-119, ALQ-131, ALQ-184), esetleg egy olyan vegyes kötelék összeállításával melyben található 1-2 speciális zavaró- lefogó repülőgép a csapásmérő repülőgépek mellett.

7. ábra. ALQ-131 zavarókonténer a törzs alatt

2.3 A SZERKEZETI SÉRÜLÉSEK KÖVETKEZMÉNYEIT CSÖKKENTŐ LEHETŐSÉGEK

A harcászati repülőgépek sérülésállóságát napjainkban a következő módszerekkel próbálják minél magasabb megbízhatósággal biztosítani.

- A korszerű szerkezeti anyagok alkalmazásával a sárkányszerkezet sérülésállóságának növelése

Az egyre inkább elterjedő kompozit anyagok nagy előnye a hagyományos duralumínium vagy acél szerkezeti anyagokkal szemben nem csak a kisebb súly mellett megvalósítható nagyobb szerkezeti szilárdság, hanem a szerkezet nagyobb merevsége, kifáradásra való érzéktelensége is. A nagyobb merevség hatására a felületek lövedék vagy repesz találat hatására sokkal kisebb mértékben deformálódnak, kisebb marad a roncsolt zóna, kevesebb a sérült berendezés.

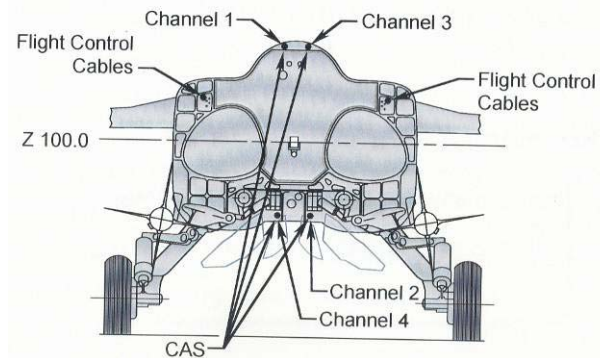
8. ábra. Kompozit anyagok a korszerű katonai repülőgépeken

- Az elektromos rendszerek, áramforrások duplikálása révén sérülések, meghibásodások esetén is van lehetőség a fontos elektromos berendezések árammal való ellátására.

A gyakorlatban a repülőgépeket két, önálló meghajtással rendelkező generátorral szerelik fel, és emellett egyenáramú energiaforrásként akkumulátorok valamint „APU” is rendelkezésre áll.

- A repülőgép vezérlőrendszerének négyszeres biztosítása

A három, esetenként négyszeres közvetlen elektromos kapcsolat mellé tartalékként mechanikus rendszert is kiépítenek.

9. ábra. A repülőgép vezérlőrendszere csatornák széttelepítése a túlélőképesség fokozása érdekében

- A tüzelőanyag rendszer védelme a robbanástól, illetve a fedélzeti tűz lehetőségétől.

Egyes repülőgépgyártók szerint a leghatékonyabb és bizonyítottan leghatékonyabb védelmi megoldás, ha a tüzelőanyag rendszer csővezetékeit nem hagyják szabadon, hanem ún. üzemanyag cellákban vezetik a megfelelő helyekre. Természetesen itt is találkozunk alkatrész többszörözéssel, például szivattyúk esetében. További biztonsági megoldás a törzstartályokhoz kapcsolódó habképző alrendszer, mely tűzelfojtó üregkitöltő habot juttat a tartályok szabad tereibe szükség esetén. A szárnyakban található tartályokhoz robbanás elfojtó hab kerülhet. Más repülőgépgyárak elegendőnek tartják a tüzelőanyag tartályok semleges gázzal való feltöltését tűzveszély esetén.

- A hidraulika rendszer védelme

A hidraulikus rendszerek esetében szintén a többszörözés, a párhuzamos alrendszerek kialakítása a szokásos eljárás. Két hidraulika tartály alkalmazásával két esetleg három független hidraulika rendszert hoznak létre, négy hidraulikus ággal. A rendszer biztonságos működtetése érdekében elzáró szerkezeteket építenek be a megrongálódott vezeték szakaszok lezárására, a folyadéktartályokba folyadékszint érzékelőket helyeznek el az elfolyás, elszivárgás figyelésére.

- Tűzoltó rendszer hatékonysága
- Hajtómű védelme, a szükséges tolóerő biztosítása

Napjaink egyik el nem döntött nagy kérdése az „egy hajtómű- két hajtómű alkalmazásának kérdése. A kéthajtóműves nézetet vallók szerint a biztonság egyik alappillére, hogy egy rakétatalálat esetén, ha az egyik hajtómű leáll, a másik még működőképes marad valószínűleg és biztonságos továbbrepülést, menekülést tesz lehetővé. További biztonságot fokozó megoldás, ha a hajtómű kompresszora, turbinája erős acélborítást kap, tűzérezelő és oltó rendszert építenek ki a hajtómű terében, valamint a tüzelőanyag tápvezeték elzárásának lehetőségét is megteremtik

- A fedélzeti életkörülmények biztosításának biztonságos megoldása

A korszerűnek tekinthető repülőgépek fedélzetéről elhagyták az olyan rendkívül robbanásveszélyes elemeket, mint például a folyékony oxigén rendszer, ehelyett a biztonságosnak tekinthető oxigén előállító berendezést (OBOGS) alkalmazzák a pilóták számára nagymagasságban szükséges.

3. EGYÉB, A TÚLÉLŐKÉPESSÉGET MEGHATÁROZÓ KÉPESSÉGEKHEZ SOROLHATÓ MŰSZAKI JELLEMZŐK

Az ellenséges támadások klasszikus célpontjai a repülőterek, azok létesítményei, többek között a leszállópályák. A rövid leszállópályára történő leszállási képesség, a minimalizált földi kiszolgáló eszköz szükséglet, a széttelepült üzemeltetésre való alkalmasság, a gyors előkészíthetőség, újrafegyverzés, az autótutakról történő felszállási képesség mind- mind a háborús hatékonyságot növelheti.

Repülőgép típus	F-18C	F-16C	JAS-39C	Mirage-2000-5	MIG-29 SE
A szükséges leszállópálya minimális hossza (m)	780	760	500	690	600
Nekifutási úthossz (m)	360	500	350	460	300

ÖSSZEFOGLALÁS

Napjainkra jellemző gazdasági törekvés minden vállalt részéről, hogy új eszközök beszerzése vásárlása előtt igyekszik minél több és hiteles információt beszerezni az érdeklődési körébe eső termékekről. Minél bonyolultabb a rendszeresítendő gép vagy éppen rendszer, annál nehezebb a reális előzetes értékelés. Katonai eszközök esetében külön nehézséget jelenthet a „Titkosítás” alá eső teljesítmény adatok megkérése. A korszerű gazdasági döntésmechanismusok vonatkozó eljárásainak átültetése, a többszemponos döntésmélet módszereinek alkalmazása révén úgy tűnik jó eséllyel előzetes értékelés készíthető a beszerzési eljárás korai fázisában is. A harcászati repülőgépek új elveken történő értékelése lehetőséget ad a korszerű repülő eszközök közötti kis különbségek kimutatására is.

A negyedik generációs repülőgépeket gyártók nézeteit összefoglalva, amennyiben egy adott repülőgép túlélőképességét és a vele szorosan összefüggő önvédelem minőségét boncolgatjuk, a következő, meghatározó elemek vizsgálandók:

- a repülőgép radar besugárzásra figyelmeztető rendszere (RWR);
- a repülőgép zavarótöltet kivető rendszere (CMD�);
- elektronikus veszély -jelző rendszer (ECM);
- elektronikus rádiótechnikai lefogás rendszer;
- lopakodó kialakítás;
- manőverező képesség;
- szerkezeti sérülésállóság;
- széttelepült üzemeltetésre való alkalmasság;
- rövid fel- és leszálló pálya szükséglet.

Az ismertetett jellemzők megvizsgálása, elemzése révén objektíven értékelhetünk, összehasonlíthatunk repülőgép típusokat. Az elemzés szempontenkénti pontszám meghatározás érdekében történik.

Példa a hatásos lokátorsugárzás visszaverő felület (A_{ckv}) szerinti értékelésére:

Repülőgép típus	F-18C	F-16C	JAS-39C	Mirage-2000-5	MIG-29 SE
A_{ckv} (m ²)	~3	~2.5	~1.5	~3	~2.5
Értékelési pontszám	70	80	100	70	80

Az értékelő lépéseket valamennyi megfogalmazott szempont szerint el kell végezni. Amennyiben valamely paraméter nem számszerűsíthető közvetlenül, a verbális értékelésekre kidolgozott módszer szerint kell eljárni, vagyis Kiváló, Jó, Megfelelő, Nem megfelelő érték kategóriákat kell definiálni, és hozzárendelhető pontszámokat kell rögzíteni.

Repülőgép típus	F-18C	F-16C	JAS-39C	Mirage-2000-5	MIG-29 SE
Adatkapcsolati rendszer minősítése	Jó	Jó	Kiváló	Jó	Jó
Értékelési pontszám	90	90	100	90	90

A repülőgép típusok végső, összegzett megítélése a részmutatók pontszámainak átlagolása alapján történik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] Clementson R.: A JAS 39-es összehasonlítása az F-16-os és Míg-29-essel. Tanulmány.
- [2.] Dr.Óvári Gy.: Vadásziprepülőgépek hatékonysági mutatói, ZMNE, Budapest, 2001.
- [3.] F-16 Aircraft for the Defense of Hungary , US Government , 1995 [4.].
- [4.] VARGA, F.: A légi harc változása az I. világháborútól napjainkig, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Phd értekezés, Budapest, 2001.
- [5.] F/A-18 COMBAT SURVIVABILITY . MCDONNELL DOUGLAS AEROSPACE PROPRIETARY.
- [6.] Aircraft Characteristics. Burdeshaw Associates, Ltd. Bethesda.

RESUME

The article shows the actual views of aircraft manufactures connected with the theme determined by the title. It is sketched the determination of survivability concept, and the 3 main technology areas, which can influence it. The author analyses several aircraft types to show the appreciate of the survivability too.